

ΤΑΞΙΔΙ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΗΤΤΑ: ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ Ή ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ; ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΡΙΣΤΕΡΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

Μέρος 2ο

των Σπύρου Λαπασιώρα, Γιάννη Μηλιού και Δημήτρη Π. Σωτηρόπουλου

1. Εισαγωγή

Στο τεύχος 114 των *Θέσεων* είχαμε ασχοληθεί με τις προϋποθέσεις της τρέχουσας συζήτησης αναφορικά με τις αιτίες της κρίσης, επιχειρώντας να επανεξετάσουμε τα επιχειρήματα γύρω από τις «ανισορροπίες» στα ισοζύγια πληρωμών των κρατών μελών της Ευρώπης. Είχαμε υποστηρίξει ότι η τρέχουσα λογική που δεν βλέπει τις σύνθετες αιτιότητες πίσω από την ταυτότητα του ισοζυγίου πληρωμών και ερμηνεύει τις κινήσεις κεφαλαίων ως απλή αντανάκλαση των κινήσεων στα εμπορεύματα, αφενός, αποτελεί ένα παρωχημένο θεωρητικά πλαίσιο ανάλυσης, το οποίο, αφετέρου, κυριαρχείται από τη λογική του «αντιπάλου».

Σε αυτό το κείμενο (που αποτελεί το δεύτερο μέρος) θα εξετάσουμε μία ακόμη «αυτονόητη» αλήθεια. Συγκεκριμένα θα ασχοληθούμε με τη θέση ότι: «το έλλειμμα ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας ευθύνεται για τη συσσώρευση του ελληνικού δημόσιου χρέους». Πρόκειται για μία πρόταση η οποία αποτελεί όχι μόνο τον βασικό κορμό για τη συγκρότηση ιδεολογικής ηγεμονίας της κυρίαρχης πολιτικής που στοχεύει στην υποτίμηση της εργασίας, αλλά συγχρόνως και μία πρόταση στην οποία επιχειρούν να θεμελιώσουν την κριτική τους τμήματα της Αριστεράς.

Στην ανάλυση που ακολουθεί θα διαπιστώσουμε ότι η αιτιότητα: «ανταγωνιστικότητα → δημόσιο χρέος», δεν είναι τόσο προφανής όσο θεωρείται. Ακόμα περισσότερο προβληματική είναι η συνεπαγόμενη θέση ότι λύση στο πρόβλημα του δημόσιου χρέους μπορεί να δοθεί μόνο μέσα από την «ανάκτηση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας».¹

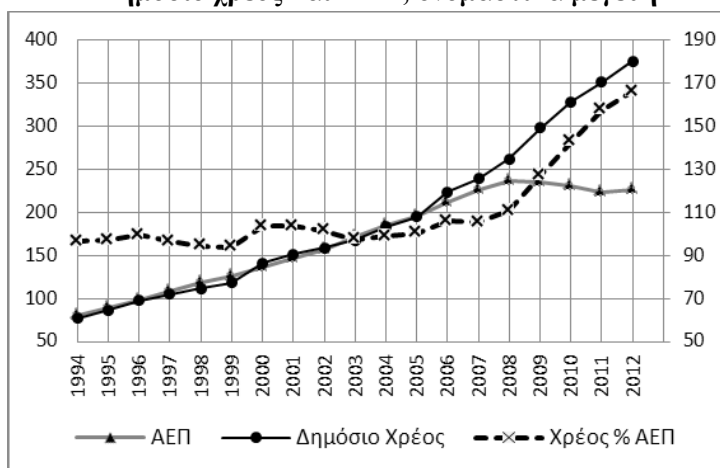
Στη συνέχεια του κειμένου θα εξετάσουμε τους όρους που *άμεσα* καθόρισαν τη συσσώρευση δημόσιου χρέους εστιάζοντας στην περίοδο 1994-2008. Θα διαπιστώσουμε ότι οι αιτίες του διογκωμένου δημόσιου χρέους έχουν να κάνουν με τις μορφές που πήρε η συγκρότηση της νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό. Η επιλογή της χρονικής περιόδου καθορίζεται από το γεγονός ότι το 1994 διαμορφώθηκε η απόφαση συμμετοχής στο ενιαίο νόμισμα (στη συνέχεια, συμμετοχή το 1998 στο Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών – ΜΣΙ – με στόχο την είσοδο στην ευρωζώνη το 2001) και το 2008 ξεσπά η παγκόσμια κρίση, η οποία δημιουργεί άλλες δυναμικές στη συσσώρευση χρέους για όλες τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες.

¹ Συζήτηση η οποία αντιλαμβάνεται την ανταγωνιστικότητα σχεδόν αποκλειστικά ως «ανταγωνιστικότητα τιμών». Η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας θα επέλθει είτε λόγω της μείωσης των τιμών των διεθνώς εμπορεύσιμων εμπορευμάτων λόγω της μείωσης του εργατικού κόστους, όπως στοχεύει η κυρίαρχη οικονομική πολιτική, είτε λόγω εξόδου από την ευρωζώνη και υποτίμησης (η οποία θα συμβεί κατ' αναγκαιότητα και όχι ως ζήτημα επιλογής) του νέου νομίσματος, όπως προβάλλουν αναλύσεις που υιοθετούνται και από τμήματα της Αριστεράς. Και στις δύο περιπτώσεις, το βασικό αποτέλεσμα θα είναι η υποτίμηση της εργασίας στο πλαίσιο οικοδόμησης μιας νέας αστικής στρατηγικής εκμετάλλευσης.

2. Βασικά δεδομένα για το ελληνικό δημόσιο χρέος

Το διάγραμμα που ακολουθεί μας πληροφορεί για το μέγεθος του δημόσιου χρέους και του ΑΕΠ όπως καταγράφονται από την ευρωπαϊκή στατιστική υπηρεσία (EUROSTAT) για τη χρονική περίοδο από το 1994 έως το 2012 (στη βάση των δεδομένων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, AMECO, όπως αυτά έχουν διαμορφωθεί μέχρι 29/11/2010). Προφανώς για τα έτη 2011 και 2012 τα εν λόγω στοιχεία αποτελούν εκτιμήσεις των μελλοντικών τάσεων. Τα στοιχεία του 2010 αποτελούν προσωρινά στοιχεία.

Διάγραμμα 1
Δημόσιο χρέος και ΑΕΠ, ονομαστικά μεγέθη

Πηγή AMECO. Τα μεγέθη είναι εκφρασμένα σε ευρώ. Πριν την εισαγωγή στο ενιαίο νόμισμα εκφράζονται και πάλι σε ευρώ με μετατροπή του εθνικού νομίσματος (δραχμή) σε ευρώ μέσω της ισοτιμίας με την οποία εισήχθη η ελληνική οικονομία στην ευρωζώνη.

Παρατηρούμε από το διάγραμμα ότι από το 1994 έως και το 2007 το δημόσιο χρέος ακολουθούσε την πορεία αύξησης του ΑΕΠ (των ακαθάριστων «εισοδημάτων») της ελληνικής οικονομίας ενώ από το 2008, που εξαπλώνεται η παγκόσμια κρίση, αρχίζει μία πορεία απόκλισης από το ΑΕΠ. Επίσης, παρατηρούμε ότι η απόκλιση γίνεται πολύ έντονη μετά το 2009 και διευρύνεται σταθερά μετά την υπογραφή του μνημονίου. Ωστόσο, το ονομαστικό μέγεθος του χρέους το οποίο παρουσιάζουμε στο διάγραμμα και το μετράμε στον αριστερό άξονα (σε δις ευρώ) δεν αποτελεί το βασικό μέγεθος που θα μας απασχολήσει. Η σχέση του χρέους με το ΑΕΠ είναι η μεταβλητή που μας ενδιαφέρει επειδή το βασικό ζήτημα είναι εάν υπάρχουν τα αναγκαία εισοδήματα έτσι ώστε να εξυπηρετείται το δημόσιο χρέος. Γι' αυτό το λόγο στη συνέχεια εκφράζουμε τόσο τα διάφορα στοιχεία του ελλείμματος όσο και το δημόσιο χρέος ως ποσοστά του ΑΕΠ.

Η απλή παρατήρηση του διαγράμματος μας δείχνει επίσης ότι η αύξηση του δημόσιου χρέους ως ποσοστού του ΑΕΠ από το 110% του 2007 στο εκτιμώμενο 156% για το 2012 (το οποίο μετράμε στο δεξί άξονα του διαγράμματος) οφείλεται κυρίως στη μείωση του ΑΕΠ σε απόλυτους αριθμούς (δηλαδή του παρανομαστή όταν εκφράζουμε το χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ) και όχι τόσο στη γρήγορη αύξηση του δημόσιου χρέους σε ευρώ από χρόνο σε χρόνο μετά το 2008. Για τη μείωση αυτή ευθύνονται κυρίως οι «σταθεροποιητικές» πολιτικές που ασκούνται μετά το 2009 –

διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος – και κορυφώνονται με την υπογραφή του «Μνημόνιου».²

Η πιο γρήγορη αύξηση του χρέους σε ευρώ σε σχέση με το ΑΕΠ οφείλεται στην αύξηση των ελλειμμάτων. Αυτό συμβαίνει εν μέρει λόγω της ύφεσης και της αναγκαστικής αύξησης των κοινωνικών δαπανών (π.χ. επιδόματα ανεργίας και άλλες επιδοτήσεις) αλλά και της ταυτόχρονης μείωσης των εσόδων από φορολογία. Οφείλεται, επίσης, στις ενισχύσεις προς τις τράπεζες για να ανταπεξέλθουν στις συνέπειες της κρίσης του 2008 και της υφεσιακής πολιτικής που ακολουθεί η κυβέρνηση (αύξηση των επισφαλών δανείων). Σε μεγάλο βαθμό, όμως, οφείλεται και στις αναθεωρήσεις των ελληνικών στοιχείων μέσω των οποίων συνυπολογίστηκαν στο ύψος του χρέους ποσά τα οποία προηγουμένως δεν υπολογίζονταν, με αποτέλεσμα το δημόσιο χρέος να ανατιμηθεί κατά 24,5 δις ευρώ, δηλαδή περίπου κατά 7,75% του ΑΕΠ για το 2009 (βλ. Παράρτημα 2, στο άρθρο «Αριθμητική του δημόσιου χρέους...», των Λαπατσιώρα και Σωτηρόπουλου στο παρόν τεύχος των Θέσεων). Επίσης οι «αμαρτωλές» συμφωνίες ανταλλαγής (swap) που συνήψαν οι κυβερνήσεις με τη Goldman Shacks συνέβαλλε σε αύξηση του χρέους για το 2009 2,26% του ΑΕΠ και σε αντίστοιχα ποσά για τα προηγούμενα έτη βλ. όπ. π.).

2.1. Μεγέθυνση, ελλείμματα και δημόσιο χρέος

Σε αυτήν την ενότητα θα εξετάσουμε τη σχέση ελλειμμάτων, οικονομικής μεγέθυνσης και δημόσιου χρέους. Η σχέση που παίρνουμε ως δεδομένη³ για να εξετάσουμε τους παράγοντες που συμβάλλουν στη συσσώρευση δημόσιου χρέους είναι η ακόλουθη:

$$\frac{\text{Χρέος}_t}{\text{ΑΕΠ}_t} = \frac{\text{Δαπάνες}_t}{\text{ΑΕΠ}_t} - \frac{\text{Εσοδα}_t}{\text{ΑΕΠ}_t} + \left(\frac{1}{1+g_t} \right) * \frac{\text{Χρέος}_{t-1}}{\text{ΑΕΠ}_{t-1}} + \frac{\text{Προσ.}_t}{\text{ΑΕΠ}_t} \quad (1)$$

Όπου με g_t συμβολίζουμε το ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ (ονομαστικού) και με Προσ._t τις προσαρμογές ροών-αποθεμάτων κατά το τρέχον έτος t .

Στον πίνακα που ακολουθεί αναλύουμε τη συσσώρευση του δημόσιου χρέους στα στοιχεία που την επηρεάζουν, σύμφωνα με αυτή την παραπάνω σχέση, δηλαδή στα ετήσια ελλείμματα (που περιλαμβάνουν και τις δαπάνες για τόκους αποπληρωμής του ήδη συσσωρευμένου χρέους), στη συγκράτηση της αύξησης του χρέους που επιφέρει ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ και στις προσαρμογές αποθεμάτων-ροών.

Πίνακας 1
Συνιστώσες του δημόσιου χρέους, Έλλειμμα και μεγέθυνση

	Εσοδα	Δαπάνες	Έλλειμμα	g	1/(1+g)	Προσα- ρμογές	Δημόσιο Χρέος
1994	36.3	44.6	-8.3	13.4	0.88	1.4	96.4
1995	36.7	45.7	-9.1	12.1	0.89	2.0	97.0
1996	37.4	44.1	-6.6	9.9	0.91	4.5	99.4
1997	39.0	44.9	-5.9	10.7	0.90	0.9	96.6
1998	40.5	44.3	-3.8	8.7	0.92	1.9	94.5
1999	41.3	44.4	-3.1	6.6	0.94	2.2	94.0

² Η άποψη που θέλει την ύφεση να οφείλεται στις οικονομικές πολιτικές που ακολουθούνται διατυπώνεται ρητά και στην έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας για το 2010, σσ. 21, 37.

³ Παραπέμπουμε τον αναγνώστη στο σχετικό άρθρο «Αριθμητική του δημόσιου χρέους...» των Λαπατσιώρα και Σωτηρόπουλου στο παρόν τεύχος για αναλυτικότερη εξέταση των σχέσεων που περιγράφουν τους παράγοντες που καθορίζουν τη δυναμική συσσώρευσης του δημόσιου χρέους.

2000	43.0	46.6	-3.7	8.0	0.93	12.7	103.5
2001	40.9	45.3	-4.5	7.4	0.93	3.0	103.7
2002	40.3	45.0	-4.8	7.0	0.93	-0.1	101.7
2003	39.0	44.7	-5.6	10.1	0.91	-0.5	97.4
2004	38.1	45.6	-7.5	7.4	0.93	0.6	98.9
2005	38.6	43.8	-5.2	5.2	0.95	1.1	100.3
2006	39.2	44.9	-5.7	8.5	0.92	7.9	106.1
2007	40.0	46.3	-6.4	7.5	0.93	0.3	105.4
2008	39.9	49.6	-9.8	4.3	0.96	-0.1	110.7
2009	37.3	52.7	-15.4	-0.8	1.01	0.0	127.1
2010	39.1	49.6	-10.5	-2.1	1.02	2.5	142.8
2011	40.2	49.7	-9.5	-3.2	1.03	0.8	157.7
2012	40.2	49.5	-9.3	1.5	0.99	1.5	166.2

Πηγή: AMECO, EcoFin. Εκτός των ρυθμών μεγέθυνσης όλα τα άλλα μεγέθη είναι εκφρασμένα ως ποσοστά επί του ΑΕΠ.

Παρατηρούμε ότι σε όλη τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε παρουσιάζοταν έλλειμμα στους δημόσιους προϋπολογισμούς. Μέχρι και το 2007, πριν δηλαδή εμφανιστούν οι επιπτώσεις της παγκόσμιας κρίσης, το έλλειμμα κυμαίνεται από 3,1% το 1999 μέχρι και 9,1% το 1995. Από το 1994 έως το 1999 μειώνεται και κατόπιν αυξάνεται σαφώς, αν και με μη-συνεχή ρυθμό. Το έλλειμμα εκτινάσσεται κατά τα έτη 2008-2010 και προβλέπεται να παραμείνει υψηλό και για τα έτη 2011-2012. Εξετάζοντας τα έσοδα και τις δαπάνες παρατηρούμε άμεσα ότι είναι κυρίως οι διακυμάνσεις των εσόδων αυτές που ερμηνεύουν τις διακυμάνσεις του ελλείμματος. Ενώ οι δαπάνες κυμαίνονται από 43,8% το 2005 μέχρι και 46,2% το 2007, δηλαδή σε ένα εύρος 2,4 ποσοστιαίων μονάδων, τα έσοδα κυμαίνονται από το υψηλό 43% του 2000 μέχρι το 36,3% του 1994, εύρος 6,7%, ενώ μετά την είσοδο στην ευρωζώνη εμφανίζεται το ελάχιστο 38,1% το 2004, υστερώντας σχεδόν 5 μονάδες σε σχέση με το 43% του 2000. Σημειώνουμε ότι οι μικρότερες τιμές του ελλείμματος στα έτη 1998-2000 δεν οφείλονται στην πτώση των δαπανών αλλά στα αυξημένα έσοδα, καθώς οι δαπάνες διατηρήθηκαν σχετικά σταθερές αλλά τα έσοδα πήραν τις μέγιστες τιμές τους. Όπως θα δούμε και σε επόμενο πίνακα η παρατήρηση ότι η κύρια πηγή ελλειμμάτων βρίσκεται στο σκέλος των εσόδων έχει μεγάλη σημασία και για τις πολιτικές που ασκούνται αλλά και για τις πολιτικές που ασκήθηκαν.

Παρατηρούμε επίσης ότι οι προσαρμογές αποθεμάτων-ροών είναι σημαντικές για κάποια έτη. Παρατηρούμε ότι τα έτη 2000 και 2006 έγιναν προσαρμογές που αύξησαν το χρέος εκείνης της περιόδου κατά 12,7% και 7,9% του ΑΕΠ αντίστοιχα (πιο αναλυτικά για τις προσαρμογές σε επόμενη ενότητα). Σημειώνουμε, επίσης, ότι το 1993 που δεν περιλαμβάνεται στον πίνακα έγινε προσαρμογή ροών-αποθεμάτων ύψους 11,8 δις ευρώ ή 16,8% του τότε ΑΕΠ, γεγονός που συνέβαλε στην εκτίναξη του χρέους από 78% του ΑΕΠ το 1992 σε 98% του ΑΕΠ το 1993.⁴ Να σημειώσουμε, ωστόσο, ότι οι προσαρμογές που καταγράφουμε στον πίνακα αποτελούν υπολογισμούς του 2010, μετά την αναθεώρηση των ελληνικών στοιχείων από τη EUROSTAT. Μέχρι και το 2009, η προσαρμογή ροών-αποθεμάτων για το έτος 2000 υπολογιζόταν σε 5,3% του ΑΕΠ και για το έτος 2006 σε 1,4% του ΑΕΠ (ενώ μικρότερες διαφορές υπήρχαν σε όλη τη σειρά των προσαρμογών).

⁴ Η προσαρμογή αυτή οφείλεται κυρίως στην καταγραφή ως δημοσίου χρέους των απαιτήσεων που είχε η Τράπεζα της Ελλάδας έναντι του δημοσίου στο πλαίσιο προσαρμογής στο καθεστώς της ΟΝΕ που προέβλεπε ανεξαρτησία της Τράπεζας της Ελλάδας από την κυβέρνηση.

Παρατηρούμε, επίσης, τους υψηλότετους ρυθμούς μεγέθυνσης του ΑΕΠ οι οποίοι δεν παρουσιάζονται σε άλλη οικονομία της ευρωζώνης πλην της Ιρλανδίας. Επειδή στην τρέχουσα ιδεολογική αντιπαράθεση έχουν αναβιώσει οι μύθοι (της αστικής ιδεολογίας, σε τελευταία ανάλυση – άσχετα αν τις εκφέρουν άτομα και οργανώσεις που αυτοπροσδιορίζονται στο χώρο της Αριστεράς ή όχι) της «Ελλάδας-Ψωροκόσταινας» και της ανίσχυρης «Ελλάδας σε μόνιμη κρίση», αξίζει να επιμείνουμε σε αυτό το σημείο πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση της δυναμικής της συσσώρευσης του δημόσιου χρέους.⁵

2.2. Παρέκβαση: Η αποτελεσματικότητα του ελληνικού καπιταλισμού (μία γενική άποψη)

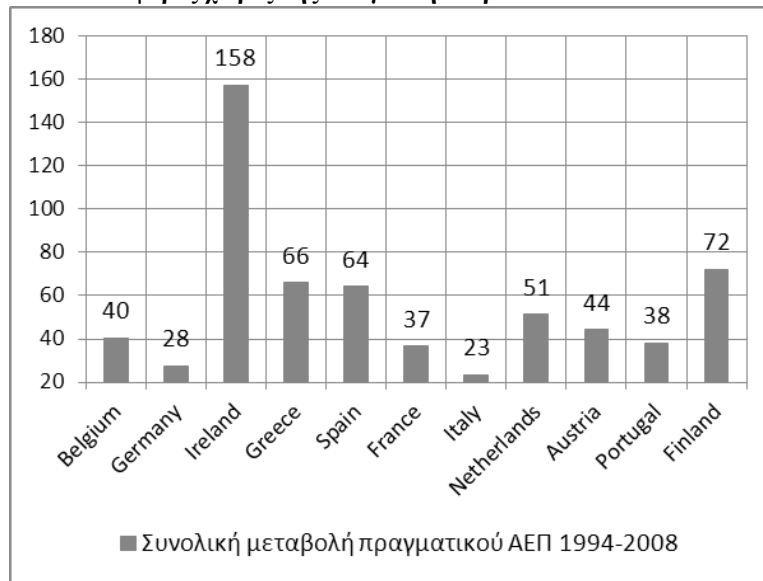
Σε μία σχετικά πρόχειρη διατύπωση, ο καπιταλισμός αποτελεί ένα σύστημα το οποίο χαρακτηρίζεται από τη διεύρυνση της αναπαραγωγής του μέσω της συσσώρευσης κεφαλαίου και της επέκτασης της πίστης, έτσι ώστε να «σπάσει κάθε όριο» που θέτει η υπάρχουσα «παραγωγική βάση», η υπάρχουσα κοινωνική οργάνωση. Το κεφάλαιο αποτελεί ένα νομαδικό «λαό» που έχει την τάση να μεταναστεύει και να κατασκηνώνει όπου εμφανίζεται υψηλό ποσοστό κέρδους (με δεδομένη την τροποποιημένη μορφή του ανταγωνισμού στο διεθνές επίπεδο). Μέσω των μηχανισμών της σχετικής και απόλυτης υπεραξίας και των αποτελεσμάτων των ταξικών αγώνων και συγκρούσεων (με πρωταρχικό ταξικό αγώνα αυτόν του κεφαλαίου ενάντια στην εργασία) επιτυγχάνεται η διευρυνόμενη αναπαραγωγή που ένα αποτέλεσμά της αποτελεί η μεγέθυνση του ΑΕΠ. Οι υψηλοί ρυθμοί μεγέθυνσης δείχνουν μία «καλή» οικονομία για το κεφάλαιο (όσο είμαστε εντός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και ο αξιακός οικονομικός κώδικας «γράφεται» από το κεφάλαιο, τα συμφέροντα και τις βλέψεις του), όσο και να «γκρινιάζουν» διάφοροι για την ανισομέρεια και τις «ανισορροπίες» της μεγέθυνσης κλπ. Τα τελευταία αποτελούν δευτερεύον αντικείμενο διαχείρισης.

Στην ενότητα αυτή θα παρουσιάσουμε μόνο ορισμένα γενικά στοιχεία που συγκρίνουν τη μεγέθυνση, τις επενδύσεις, την παραγωγικότητα της εργασίας (ένας δείκτης που συνδέεται τόσο με την κερδοφορία των επιχειρήσεων όσο και με την «καλή» λειτουργία της απόσπασης σχετικής υπεραξίας) της Ελλάδας σε σχέση με άλλες χώρες της ευρωζώνης. Τα επιχειρήματα που ακολουθούν δεν εξαντλούν το ζήτημα «σύγκρισης» αλλά δείχνουν ότι η ένταξη της Ελλάδας στην ευρωζώνη ήταν μία ταξική διαδικασία που μεγέθυνε την οικονομία και τα εισοδήματα (όχι με ομοιόμορφο τρόπο), συνέβαλλε στη συσσώρευση και στη διεύρυνση της αναπαραγωγής περισσότερο από άλλες χώρες της ευρωζώνης και, επομένως, η ελληνική οικονομία αυτά τα χρόνια προσέγγισε περισσότερο (υπήρξε πραγματική σύγκλιση) με τις πιο ανεπτυγμένες οικονομίες της ευρωζώνης. Αναλυτικότερες συγκρίσεις μπορεί να βρει κανείς στις ετήσιες εκθέσεις του ΙΝΕ-ΓΣΕΕ. Τα εισοδήματα που δημιουργήθηκαν στη διάρκεια αυτών των χρόνων δεν ήταν «αέρα»: μεταφράστηκαν σε πραγματικά κέρδη, επενδύσεις, αγορές περιουσιακών στοιχείων κλπ.

Στο διάγραμμα 2 που ακολουθεί παρουσιάζουμε τη μεταβολή του ΑΕΠ υπολογισμένου σε σταθερές τιμές του 2000 (δηλαδή του πραγματικού ΑΕΠ, αφού έχει αφαιρεθεί η επίδραση του πληθωρισμού – το μέγεθος αυτό αποτελεί ένα πρώτο μέτρο της διευρυνόμενης αναπαραγωγής των κοινωνικών σχηματισμών της ευρωζώνης) για την περίοδο 1995-2008.

⁵ Για μία συστηματική κριτική των μύθων αυτών και παρουσίαση της δυναμικής της καπιταλιστικής ανάπτυξης βλ. Γ. Μηλιός και Δ. Π. Σωτηρόπουλος (2011), *Ιμπεριαλισμός, Χρηματοπιστωτικές Αγορές, Κρίση*, Αθήνα: Νήσος.

Διάγραμμα 2
Σωρευτική μεταβολή του πραγματικού ΑΕΠ σε
διάφορες χώρες της ΕΕ για την περίοδο 1994-2008

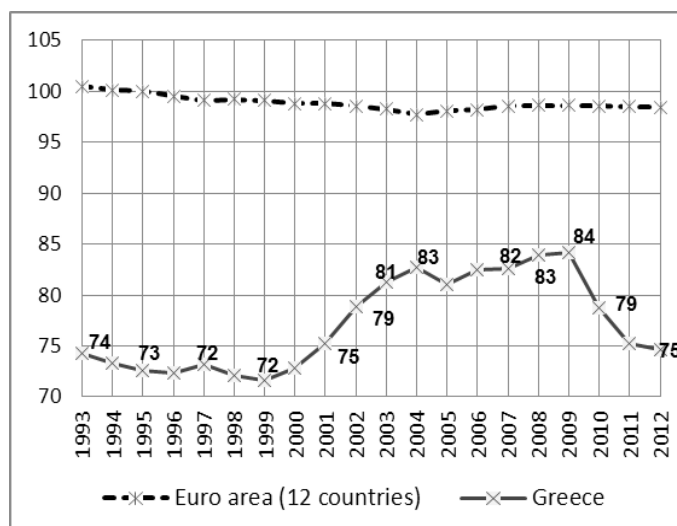
Πηγή: AMECO.

Παρατηρούμε ότι τη μεγαλύτερη μεγέθυνση του πραγματικού ΑΕΠ συσσωρευτικά μεταξύ των χωρών της Ευρωζώνης (έχουμε εξαιρέσει το Λουξεμβούργο) στο διάστημα 1994-2008 κατέγραψε η Ιρλανδία (Ireland), αμέσως μετά η Φινλανδία (Finland, τελευταία στήλη) και στη συνέχεια η Ελλάδα, ενώ τη μικρότερη η Γερμανία και η Ιταλία. Σε γενικές γραμμές, ο δείκτης αυτός υποδηλώνει ότι ο καπιταλισμός σε Ιρλανδία, Ελλάδα, Φινλανδία και Ισπανία είχε αποτελέσματα στο επίπεδο της συσσώρευσης. Οι οικονομίες αυτές εμφάνισαν, με άλλα λόγια, σημαντικότερη διευρυμένη αναπαραγωγή από το Βέλγιο, την Γαλλία, την Αυστρία, την Πορτογαλία και ειδικά την Γερμανία και την Ιταλία που δεν διέυρυναν την αναπαραγωγή τους το ίδιο αποτελεσματικά.

Το ίδιο διάγραμμα δείχνει, επίσης, ότι η Ελλάδα παράγει καπιταλιστικά προϊόντα με αξιοσημείωτους ρυθμούς επέκτασης της παραγωγής, αρκετά καλύτερους από εκείνους που επικρατούν σε άλλες οικονομίες της ευρωζώνης για το διάστημα πριν την κρίση. Η σωρευτική μεταβολή του πραγματικού ΑΕΠ αποτελεί ένα γενικό δείκτη ο οποίος, αν και αποτυπώνει τα «μέσα» οικονομικά μεγέθη χωρίς να δίνει πιο συγκεκριμένες λεπτομέρειες όσον αφορά στη διάρθρωση της παραγωγής, δεν παύει να αποτελεί δείκτη καπιταλιστικής ανάπτυξης από τη σκοπιά του συστήματος.

Το διάγραμμα 3 αποτυπώνει την αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, δηλαδή του πόσο αυξήθηκε ανά κάτοικο στη χώρα το ΑΕΠ. Ο δείκτης αυτός διευκολύνει την εκτίμηση του κατά πόσο οι διαφορετικοί κοινωνικοί σχηματισμοί συγκλίνουν σε ένα «ενιαίο» καθεστώς. Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε, μέχρι την εκδήλωση της κρίσης η ισχυρή καπιταλιστική ανάπτυξη – δηλαδή η εμπέδωση επιθετικών μορφών εκμετάλλευσης της εργασίας – είχε σαν αποτέλεσμα το κλείσιμο της αναπτυξιακής απόστασης από το μέσο ευρωπαϊκό όρο.

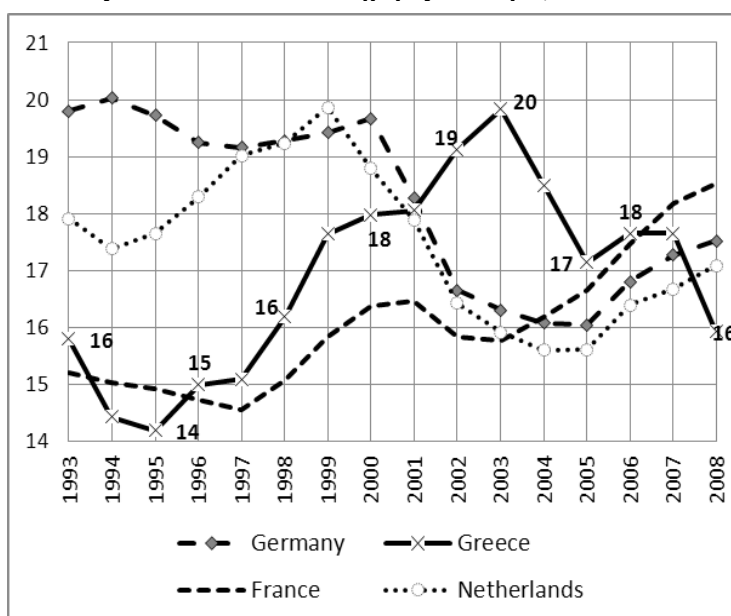
Διάγραμμα 3
ΑΕΠ κατά κεφαλή σε μονάδες αγοραστικής δύναμης ως ποσοστό
του αντίστοιχου μεγέθους για τις 15 χώρες του ευρώ

Πηγή: AMECO.

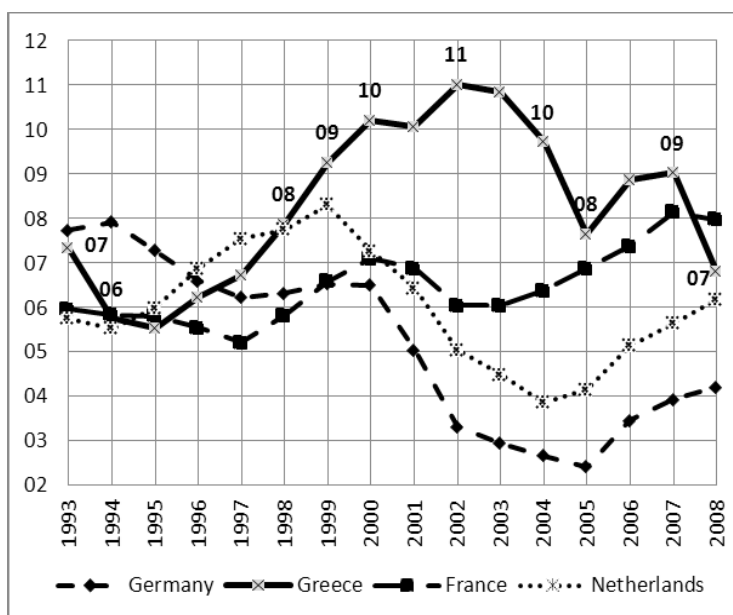
Τα παρακάτω δύο διαγράμματα 4 και 5 δείχνουν, επίσης, την εξέλιξη της κεφαλαιακής συσσώρευσης και την αποτελεσματικότητα του ελληνικού κεφαλαίου σε αυτό το έργο, σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές οικονομίες. Μπορεί η απλή ανάγνωση των διαγραμμάτων να απέχει πολύ από μία ολοκληρωμένη ανάλυση των αντίστοιχων μεταβολών και των εξελίξεων, αλλά αρκεί για να αναιρέσει την αντίληψη που θέλει τον ελληνικό καπιταλισμό ανίκανο να αναπτυχθεί, να επενδύσει και να συσσωρεύσει.

Διάγραμμα 4
Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου ανά έτος
ως ποσοστό του ΑΕΠ σε χώρες του ευρώ, 1993-2008

Πηγή: AMECO.

Διάγραμμα 5
Καθαρός Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου ανά έτος
ως ποσοστό του ΑΕΠ σε χώρες του ευρώ, 1993-2008

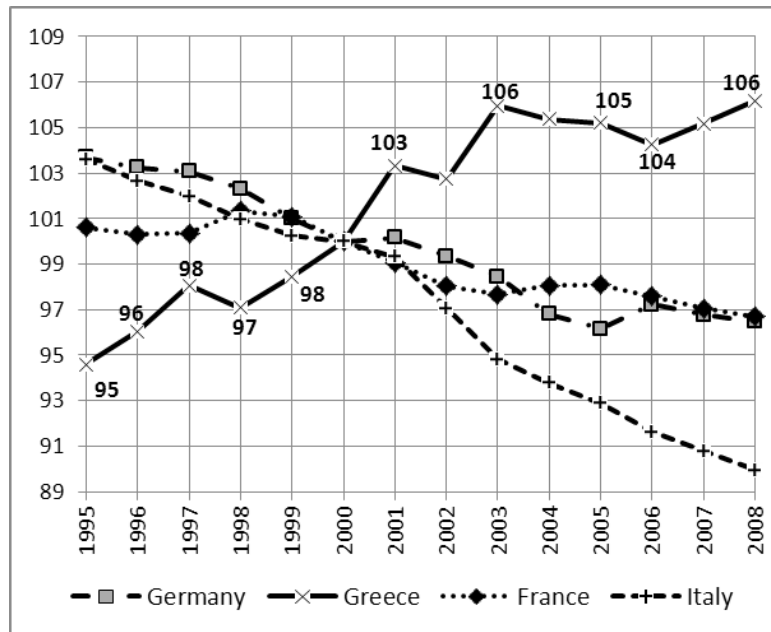
Πηγή: AMECO.

Το διάγραμμα 6 απεικονίζει την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει, η έκθεση των ελληνικών κεφαλαίων στο διεθνή ανταγωνισμό που υπηρετήθηκε με την εισαγωγή στο ενιαίο νόμισμα επέβαλε σημαντικές αναδιαρθρώσεις προς όφελος του κεφαλαίου και σε ικανοποιητικούς ρυθμούς βελτίωσης της μέσης παραγωγικότητας της εργασίας.⁶ Το ερώτημα, βέβαια, που προκύπτει είναι πώς η εν λόγω βελτίωση της παραγωγικότητας δεν μεταφράστηκε σε αντίστοιχη βελτίωση της εξαγωγικής ανταγωνιστικότητας. Θα επιχειρήσουμε εν συντομία να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα.

Διάγραμμα 6
Παραγωγικότητα της εργασίας. ΑΕΠ ανά εργαζόμενο σε σταθερές τιμές του 2000,
προς το αντίστοιχο μέγεθος στις 35 πιο ανεπτυγμένες χώρες

⁶ Για μία αναλυτική διερεύνηση των ζητημάτων αυτών βλ. Γ. Μηλιός και Δ. Π. Σωτηρόπουλος (2011) *Ιμπεριαλισμός, Χρηματοπιστωτικές Αγορές, Κρίση*, Αθήνα: Νήσος.

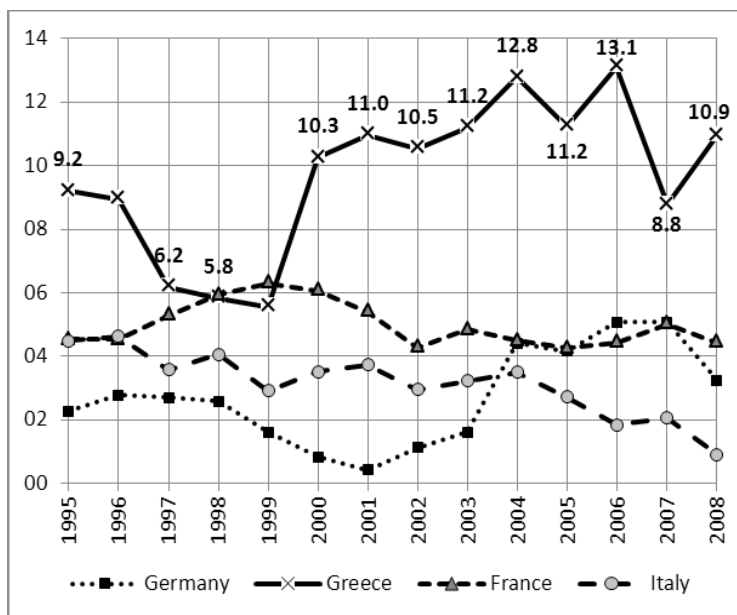

Πηγή: AMECO.

Η σημαντικά υψηλότερη κερδοφορία των ελληνικών ατομικών κεφαλαίων σε σχέση με την αντίστοιχη κερδοφορία στις χώρες του ευρωπαϊκού «κέντρου» (τα διαγράμματα 7 και 8 είναι ενδεικτικά) συμπαρέσυρε προς τα επάνω και το σύνολο των χρηματοπιστωτικών αποδόσεων με αποτέλεσμα οι διεθνείς επενδυτές να είναι ολοένα και πιο «πρόθυμοι» να χρηματοδοτήσουν τους υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης, ιδιαίτερα τώρα που στο περιβάλλον του ευρώ απουσίαζαν ορισμένοι σημαντικοί κίνδυνοι, όπως π.χ. αυτός της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Κατά συνέπεια, η ελληνική οικονομία εμφάνισε σημαντικά πλεονάσματα στο ισοζύγιο των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών. Και πάλι το φαινόμενο αυτό δεν είναι καθαρά «ελληνικό» αλλά ούτε και «ευρωπαϊκό». Όταν σε ένα διεθνοποιημένο χρηματοπιστωτικό σύστημα, με τα σημερινά του χαρακτηριστικά, υπάρχουν χώρες ή ολόκληρες γεωγραφικές περιοχές με πολύ διαφορετικούς ρυθμούς ανάπτυξης και επίπεδα κερδοφορίας, τότε εκείνες με τις μεγαλύτερες αναπτυξιακές προοπτικές δέχονται σημαντική εισροή διεθνών κεφαλαίων. Οι οικονομίες της Ελλάδας και της Ισπανίας είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα, όσον αφορά στη ζώνη του ευρώ.

Το καθαρό ισοζύγιο πρωτογενούς εισοδήματος (βλ. διάγραμμα 7) αποτελεί δείκτη για το ποσοστό κέρδους των επιχειρήσεων. Ο τρόπος με τον οποίο το υπολογίζουμε εδώ μας δείχνει τι απομένει στις επιχειρήσεις μετά την αφαίρεση των μισθών και των δαπανών που αφορούν τίτλους ιδιοκτησίας (έχει προστεθεί ότι εισπράττουν οι επιχειρήσεις από τίτλους ιδιοκτησίας). Παρατηρούμε το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό της Ελλάδας μετά το 2000.

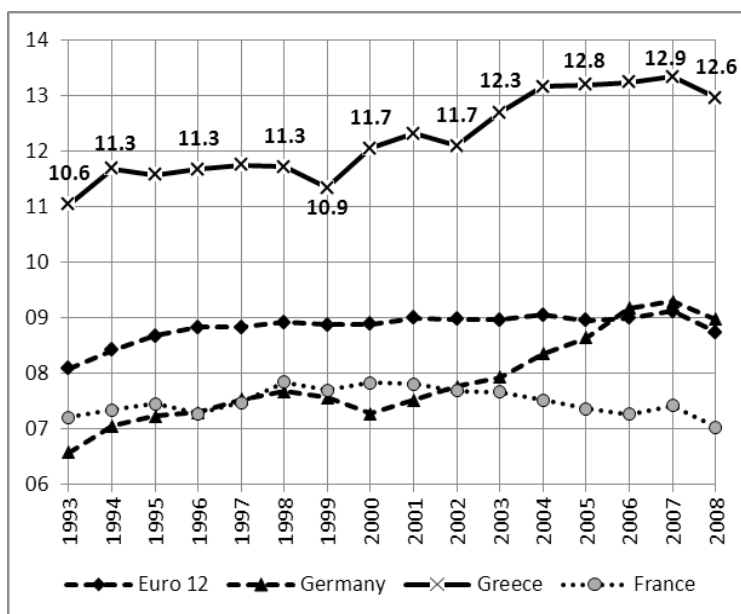
Διάγραμμα 7
Καθαρό ισοζύγιο πρωτογενούς εισοδήματος ως ποσοστό του ΑΕΠ
για τις επιχειρήσεις σε χώρες του ευρώ

Πηγή: AMECO, EcoFin.

Το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα προς το συνολικό πάγιο κεφάλαιο (καθαρό, χωρίς το καταναλωθέν πάγιο κεφάλαιο) αποτελεί, επίσης, έναν δείκτη κερδοφορίας (βλ. διάγραμμα 8). Μας δείχνει τι απομένει στις επιχειρήσεις μετά την αφαίρεση του παγίου κεφαλαίου που καταναλώθηκε, τους μισθούς, και τους φόρους πάνω στην παραγωγή (εφόσον προστεθούν οι επιδοτήσεις). Οι «επιδόσεις» του ελληνικού κεφαλαίου είναι πάλι αξιοσημείωτες.

Διάγραμμα 8
Καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα ως ποσοστό του καθαρού αποθέματος παγίου κεφαλαίου σε χώρες του ευρώ

Πηγή: AMECO, EcoFin.

Οι **οικονομικοί** δείκτες και τα επιχειρήματα που παρουσιάσαμε σε αυτή την ενότητα απέχουν πολύ από το να αποτελέσουν μία ολοκληρωμένη ανάλυση του ελληνικού καπιταλισμού και των αντιφάσεων της πρώτης περιόδου του ευρώ. Δείχνουν, ωστόσο, ότι οι διαπιστώσεις περί μίας ελληνικής οικονομίας που βρίσκεται μόνιμα σε κρίση είναι απλά «μύθοι», δηλαδή στοιχεία για τη συγκρότηση της συναίνεσης στις νέες εθνικές στρατηγικές. Ο οικονομισμός και η υπόκλιση των αριστερών αναλύσεων σε αυτόν, όπως επίσης και η αναβίωση των θεωριών της εξάρτησης της «περιφέρειας» από ένα λαίμαργο «κέντρο», αποτελούν σημαντική ιδεολογική υποχώρηση τμημάτων της Αριστεράς στην τρέχουσα συγκυρία και επιτρέπουν στην κυρίαρχη ιδεολογία να σταθεροποιείται.

Προφανώς, η «καλή» λειτουργία του ελληνικού καπιταλισμού κατά την περίοδο που εξετάσαμε συνδυάστηκε με μία αλλαγή του ταξικού συσχετισμού δυνάμεων σε βάρος του «κόσμου» της εργασίας και υπέρ του «κόσμου» του κεφαλαίου. Με άλλα λόγια, έχουμε να κάνουμε με μία οικονομική «επιτυχία», η οποία επιβλήθηκε στο πλαίσιο συγκεκριμένων στρατηγικών εκμετάλλευσης και νεοφιλελεύθερων ρυθμίσεων, χωρίς να κατορθώσει να απαλλαγεί από αντιφάσεις. Η πολιτική προσπάθεια για αλλαγή του ταξικού συσχετισμού δυνάμεων υπέρ της εργασίας και η κριτική του υπάρχοντος πλαισίου δεν μπορεί να στηρίζεται στις ιδεολογίες του οικονομισμού και του «παραγωγισμού» εάν θέλει να υπηρετήσει με αυτόνομο τρόπο και χωρίς αυταπάτες τα συμφέροντα της εργασίας.

3. Η συσσώρευση του ελληνικού δημόσιου χρέους

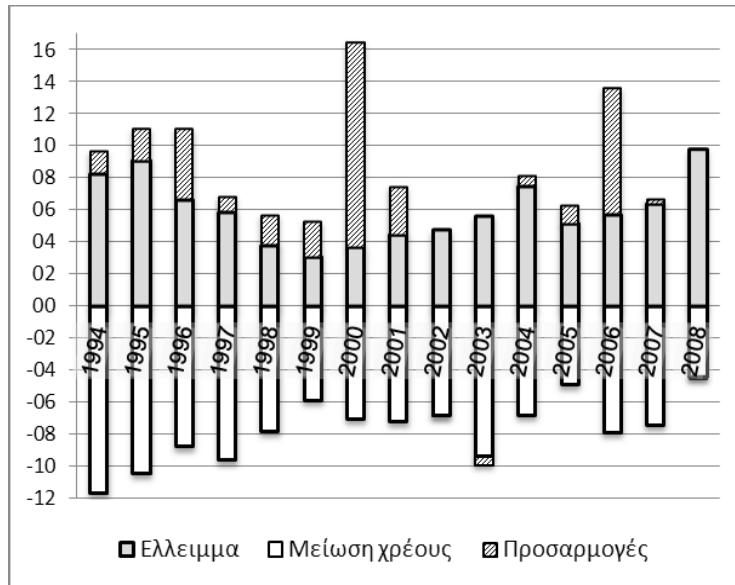
Σε αυτήν την ενότητα θα προχωρήσουμε σε μία πιο λεπτομερή ανάλυση των όρων που καθόρισαν τη δυναμική της συσσώρευσης του δημόσιου χρέους.

Επιστρέφουμε στην ανάλυση των στοιχείων που παραθέτουμε στον Πίνακα 1. Εκείνο που πρέπει να ερμηνευτεί – και θα γίνει φανερό άμεσα στην ανάλυσή μας γιατί διατυπώνεται έτσι το ερώτημα – είναι: γιατί το χρέος παρέμεινε γύρω από το 100% του ΑΕΠ παρόλο που η ελληνική οικονομία μεγεθυνόταν με τόσο γρήγορους ρυθμούς, ή διαφορετικά: γιατί το χρέος αύξανε όσο περίπου αύξανε και το ΑΕΠ μέχρι το 2008 που αρχίζουν να εμφανίζονται τα αποτελέσματα της παγκόσμιας κρίσης;

3.1. Μεγέθυνση και ελλείμματα

Όταν αυξάνεται το ΑΕΠ μίας οικονομίας τότε το δημόσιο χρέος έχει την τάση να μειώνεται (κάτι τέτοιο είναι δυνατό αλλά όχι αναγκαίο). Στο διάγραμμα 12 που ακολουθεί εξετάζουμε τη συμβολή των ελλειμμάτων, του ρυθμού μεγέθυνσης του ΑΕΠ και των προσαρμογών ροών-αποθεμάτων στη συσσώρευση του χρέους. Στον κάθετο άξονα μετριέται το πόσο μεταβλήθηκε, αυξήθηκε ή μειώθηκε, το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ εξαιτίας των παραγόντων αυτών (δηλαδή μετράμε τη συμβολή του κάθε παράγοντα).

Διάγραμμα 12
Συμβολή παραγόντων στη συσσώρευση του χρέους

Πηγή: AMECO

Παρατηρούμε ότι: πρώτον, μέχρι το 2008 το χρέος μειωνόταν ως αποτέλεσμα της μεγέθυνσης του ΑΕΠ, και δεύτερον, η αύξηση του ελλείμματος αντιστάθμιζε ισόποσα σχεδόν την επίδραση αυτής της μεγέθυνσης του ΑΕΠ. Το 2000 και το 2006 οι προσαρμογές ροών-αποθεμάτων ήταν ιδιαίτερα σημαντικές. Αυτό το διάγραμμα δείχνει ότι το κύριο ερώτημα το οποίο αφορά τη δυναμική του ελληνικού δημόσιου χρέους δεν είναι γιατί αυξήθηκε το χρέος αλλά κυρίως γιατί αυτή την περίοδο της «θαυμαστής» για τις ανεπτυγμένες οικονομίες⁷ ταχύρρυθμης μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας το δημόσιο χρέος διατηρήθηκε σταθερό γύρω από το 100% του ΑΕΠ.⁸ Θα πρέπει, επομένως, να στρέψουμε την προσοχή μας στην εξέλιξη του ελλείμματος για να καταλάβουμε το πώς μία ταχέως αναπτυσσόμενη οικονομία δεν μείωσε το χρέος της από το 1994 έως το 2008.

3.2. Έλλειμμα, τόκοι, επιτόκια και ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ

Σε αυτήν την ενότητα η ανάλυσή μας θα στηριχτεί στην εναλλακτική σχέση που συνδέει το δημόσιο χρέος με τα πρωτογενή ελλείμματα, τα επιτόκια δανεισμού, την οικονομική μεγέθυνση και τις προσαρμογές ροών αποθεμάτων.⁹ Εκείνο που μας ενδιαφέρει να διαπιστώσουμε είναι η συμβολή των επιτοκίων στη συσσώρευση του χρέους:

$$\frac{\text{Χρέος}_t}{\text{ΑΕΠ}_t} = \frac{\text{Πρωτ. δαπάνες}_t}{\text{ΑΕΠ}_t} - \frac{\text{Εσοδα}_t}{\text{ΑΕΠ}_t} + \left(\frac{1 + \text{Επιτόκιο}_t}{1 + g_t} \right) \cdot \frac{\text{Χρέος}_{t-1}}{\text{ΑΕΠ}_{t-1}} + \frac{\text{Προσ.}_t}{\text{ΑΕΠ}_t} \quad (2)$$

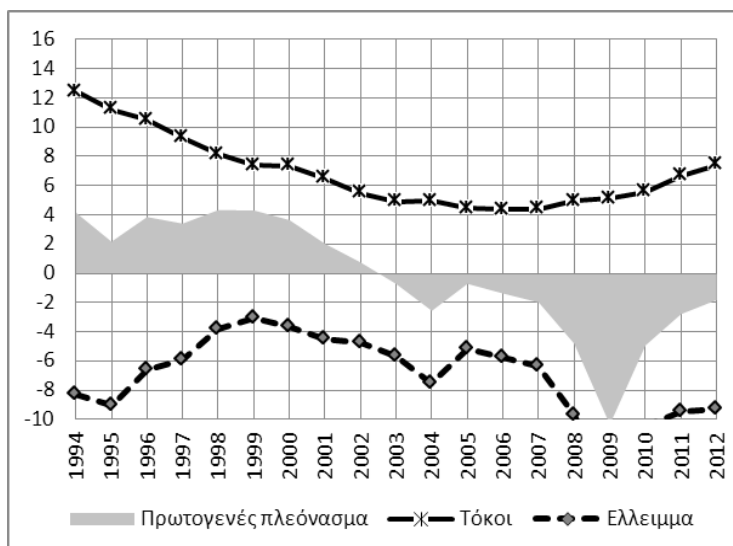
⁷ Όπως τη χαρακτηρίζει ο ΟΟΣΑ και όχι μόνο – *OECD Economic Surveys: Greece 2007* σ. 24.

⁸ Οι ρυθμοί μεγέθυνσης που παρατηρούνται στην ελληνική οικονομία θέτουν άμεσα σε δοκιμασία τη «δοξασία» ότι για τη σημερινή κατάσταση φταίει η έλλειψη παραγωγικής βάσης: την επερωτά κατά πόσο είναι δοξασία, δηλαδή μυθολογία των αιτιών. Οι υψηλοί ρυθμοί μεγέθυνσης σημαίνουν ότι παράγονταν με υψηλότερο ρυθμό από τις περισσότερες άλλες ανεπτυγμένες χώρες εμπορεύματα τα οποία πωλούνταν. Όπως είδαμε συνοπτικά και στην ενότητα 2, τα εισοδήματα που δημιουργήθηκαν στη διάρκεια αυτών των χρόνων της σημαντικής μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας δεν ήταν «αέρας»: μεταφράστηκαν σε πραγματικά κέρδη, επενδύσεις, αγορές περιουσιακών στοιχείων κλπ. Δεν αποτελεί το κύριο θέμα του κειμένου μας η ανασκευή αυτής της δοξασίας και γι' αυτό δεν ασχολούμαστε περισσότερο.

⁹ Βλ. σχετικά το κείμενο των Λαπατσιώρα – Σωτηρόπουλου στο παρόν τεύχος των *Θέσεων*.

Κατ' αρχάς θα εξετάσουμε τη σχέση του ελλείμματος, του πρωτογενούς ελλείμματος και των τόκων για να απαντήσουμε στο ερώτημα μήπως ευθύνεται το ύψος των τόκων για τη συσσώρευση δημόσιου χρέους.

Διάγραμμα 13
Έλλειμμα και τόκοι ως ποσοστά του ΑΕΠ

Πηγή AMECO

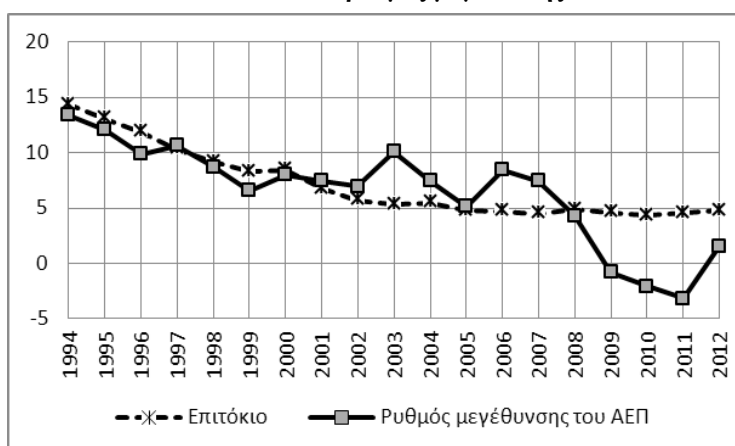
Παρατηρούμε κατ' αρχήν ότι σε όλη τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε παρουσιαζόταν σταθερά δημόσιο έλλειμμα. Όπως έχουμε ήδη σχολιάσει, κατά την περίοδο μέχρι και το 2007, δηλαδή πριν εμφανιστούν οι επιπτώσεις της παγκόσμιας κρίσης, το έλλειμμα κυμαίνεται μεταξύ του 3,1% του ΑΕΠ το 1999 και του 9,1% το 1995. Από το 1994 έως το 1999 μειώνεται και κατόπιν αυξάνεται σαφώς αν και με ασυνεχή ρυθμό. Τα έτη 2008-2010 εκτινάσσεται και προβλέπεται να παραμένει υψηλό και για τα έτη 2011-2012. Μέχρι το 2002 ο κρατικός προϋπολογισμός εμφανίζει πρωτογενή πλεονάσματα, ενώ από το 2003 έως και το 2007 η εικόνα αντιστρέφεται με την εμφάνιση πρωτογενών ελλειμμάτων. Σημειώνουμε ότι οι μικρότερες τιμές του ελλείμματος στα έτη 1998-2000 δεν οφείλονται στην πτώση των δαπανών αλλά στα αυξημένα έσοδα.

Παρατηρούμε, επίσης, ότι οι διακυμάνσεις του ελλείμματος ερμηνεύονται από τις διακυμάνσεις του πρωτογενούς πλεονάσματος και όχι των δαπανών για τόκους οι οποίες μειώνονται σταθερά στην περίοδο που εξετάζουμε. Συνάγουμε, λοιπόν, άμεσα ότι για τα ελλείμματα δεν ευθύνονται οι δαπάνες για πληρωμή τόκων ενός συνεχώς αυξανόμενου χρέους σε ευρώ, επειδή τα επιτόκια μειώθηκαν δραματικά καθώς οδηγούμαστε στην ευρωζώνη (από 14,3% το 1994 προσέγγισαν το 4,3% το 2006 και το 4,9% το 2008 μετά την έναρξη της χρηματοπιστωτικής κρίσης – ενώ ακόμη και κατά τα έτη 2009 και 2010 το μέσο ετήσιο επιτόκιο με το οποίο τοκίζόταν το χρέος ήταν αντίστοιχα 5,3% και 6%). Επομένως για το μέγεθος του χρέους δεν ευθύνονται οι «διεθνείς τοκογλύφοι» και οι «κερδοσκόποι» των αγορών. Ίσα-ίσα θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι συνέβαλλαν κατά κάποιον τρόπο στη μείωση του χρέους εφόσον η μείωση των επιτοκίων σήμαινε μικρότερες δαπάνες για τόκους και επομένως

μικρότερα ελλείμματα (χωρίς αυτό να σημαίνει ζημιές για τις ελληνικές τράπεζες, όπως άλλωστε δείχνουν και οι ισολογισμοί τους).¹⁰

Ειδικότερα στο επόμενο διάγραμμα 14 παρατηρούμε ότι για όλη την περίοδο μέχρι το 2008 η σχέση επιτοκίων και ρυθμού μεγέθυνσης (ο πολλαπλασιαστής του χρέους της προηγούμενης χρονικής περιόδου της σχέσης 2) αποτυπώνει μία σαφή τάση μείωσης του χρέους. Μάλιστα μετά το 2000 οι ρυθμοί μεγέθυνσης είναι αρκετά υψηλότεροι από τα επιτόκια. Βέβαια, μετά το 2008 η ένταση της ύφεσης αντιστρέφει αυτή τη σχέση και μαζί με τα υψηλά ελλείμματα οδηγεί στην εκτίναξη του δημόσιου χρέους.

Διάγραμμα 14
Επιτόκιο και ρυθμός μεγέθυνσης

Πηγή: AMECO.

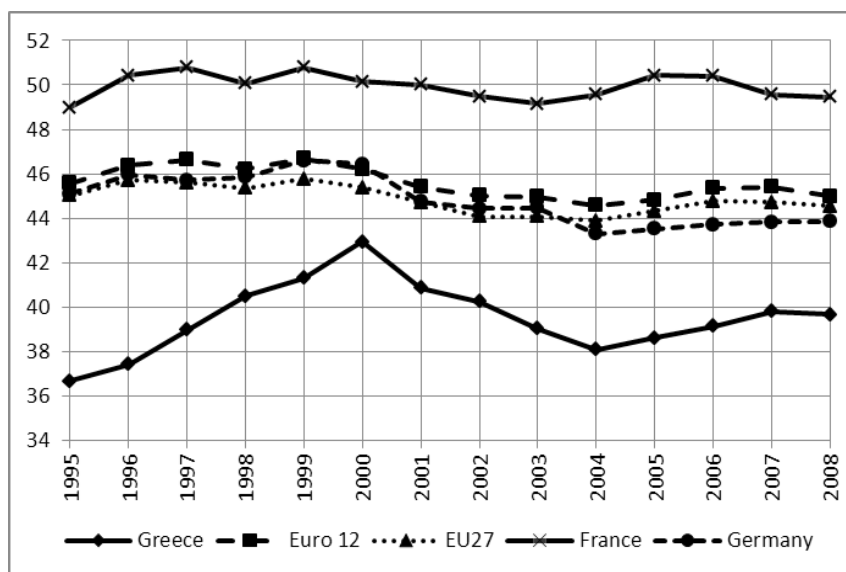
Με άλλα λόγια αυτό που διαπιστώνουμε είναι ότι με την εισαγωγή στη ευρωζώνη τα επιτόκια μειώνονται και αντίστοιχα μειώνεται και η δαπάνη για τόκους ως ποσοστό του ΑΕΠ, ενώ παράλληλα η ελληνική οικονομία παρουσιάζει ισχυρούς ρυθμούς μεγέθυνσης του ονομαστικού ΑΕΠ. Εντούτοις, το δημόσιο χρέος δεν αποκλιμακώνεται αλλά διατηρείται σταθερό, ενώ αυξάνεται μετά το 2004. Επομένως, αν θέλουμε να κατανοήσουμε τη συσσώρευση χρέους θα πρέπει να στραφούμε στα πρωτογενή ελλείμματα. Με άλλα λόγια, εκείνο που εξηγεί τη σχετική σταθερότητα του χρέους ως ποσοστού του ΑΕΠ, παρά τη συνεχή και ισχυρή οικονομική μεγέθυνση κατά την περίοδο που εξετάζουμε, αποκαλύπτεται αν εξετάσουμε τη σχέση εσόδων και πρωτογενών δαπανών (δημοσίων δαπανών εκτός αυτών που αφορούν την πληρωμή των τόκων).

3.3. Τα έσοδα του δημοσίου ως βασική αιτία για τη συσσώρευση του δημόσιου χρέους

Το διάγραμμα 15 που ακολουθεί είναι αποκαλυπτικό για τους λόγους συσσώρευσης του δημόσιου χρέους.

Διάγραμμα 15
Συνολικά δημόσια έσοδα σε Ελλάδα και ΕΕ

¹⁰ Η συζήτηση για το αν τα κράτη θα πρέπει να δανείζονται από τις διεθνείς χρηματαγορές ή όχι δεν μας αφορά εδώ. Οι υπάρχουσες συνθήκες δανεισμού δημιουργούσαν τάση μείωσης του χρέους. Θα πρέπει, βέβαια, να σημειώσουμε ότι η σύγχρονη λειτουργία των χρηματαγορών με συστημικό τρόπο συμβάλλει στην οργάνωση της νεοφιλελεύθερης ατζέντας (για περισσότερα βλ. Δ. Π. Σωτηρόπουλος (2009) «Η Εποχή Hayek: Ο Νεοφιλελευθερισμός ως Πειθαρχία», *Θέσεις*, τ. 108, σσ. 15-64, και Γ. Μηλιός και Δ. Π. Σωτηρόπουλος (2011) *Ιμπεριαλισμός, Χρηματοπιστωτικές Αγορές, Κρίση*, Αθήνα: Νήσος).

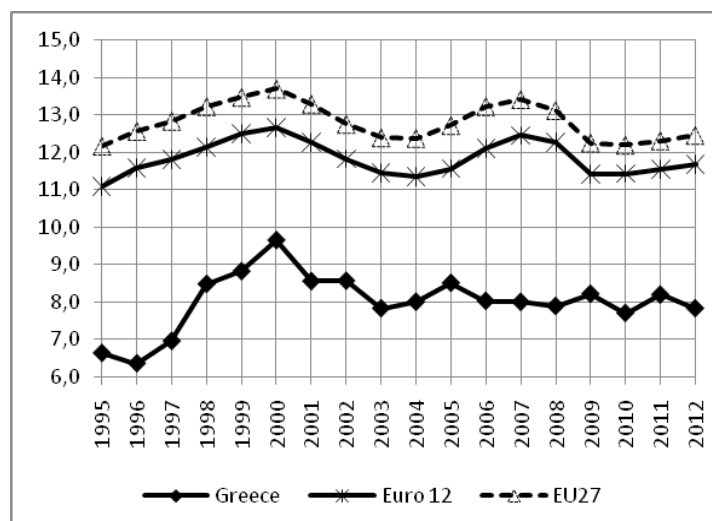

Πηγή: AMECO.

Παρατηρούμε ότι υπάρχει μία σημαντική άνοδος των εσόδων μέχρι την είσοδο στο ευρώ, η οποία στη συνέχεια δίνει τη θέση της σε μία πτώση και σταθεροποίησή τους σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα σε σχέση με το μέσο όρο της ευρωζώνης αλλά και της ΕΕ. Σημειώνουμε τη μεγάλη διαφορά από τη Γαλλία (12% του ΑΕΠ το 2004) αλλά και από το μέσο όρο τη ΕΕ. Ενδιαφέρον έχει να συσχετίσει ο αναγνώστης τη διακύμανση των εσόδων με τη διακύμανση του ελλείμματος και του πρωτογενούς πλεονάσματος που είδαμε προηγουμένως στο διάγραμμα 13. Είναι φανερό ότι οι διακυμάνσεις του πρωτογενούς πλεονάσματος, και επομένως οι διακυμάνσεις στις μεταβολές του δημόσιου χρέους, σχετίζονται με τις διακυμάνσεις των εσόδων επειδή όπως θα δούμε στη συνέχεια οι δαπάνες είναι σχετικά σταθερές ως ποσοστό του ΑΕΠ για ολόκληρη την εν λόγω περίοδο.

Τι καθορίζει, όμως, αυτές τις διακυμάνσεις και την παρατηρούμενη μεγάλη απόκλιση από το μέσο όρο των χωρών της ευρωζώνης και της ΕΕ; Το επόμενο διάγραμμα που παριστά τους άμεσους φόρους στην Ελλάδα σε σχέση με το μέσο όρο της ευρωζώνης, της ΕΕ και άλλων χωρών της ΕΕ απαντά άμεσα στο ερώτημα.

Διάγραμμα 16
Άμεσοι φόροι εισοδήματος Ελλάδα και ΕΕ

Η διαφορά είναι εντυπωσιακή: οι άμεσοι φόροι στην Ελλάδα είναι μικρότεροι περισσότερο από 4% σε σχέση με την ΕΕ των 27 και περισσότερο από 3% σε σχέση με την ευρωζώνη των 12. Η αιτία αυτής της διαφοράς είναι πολυσυζητημένη και δεν σκοπεύουμε, για λόγους οικονομίας κειμένου, να επιμείνουμε εδώ. Αρκούμε να αναφερθούμε: πρώτον, στη συνέντευξη του διευθυντή του ΔΝΤ, ο οποίος παρατηρεί ήδη από το 2010¹¹ ότι, ενώ οι μισθωτοί και οι συνταξιούχοι πληρώνουν ό,τι τους αναλογεί, οι πλούσιοι καλύπτονται από φοροασυλία. Δεύτερον, στην παρατήρηση του ΟΟΣΑ το 2007¹² ότι οι μειώσεις των φορολογικών συντελεστών των επιχειρήσεων έθεσαν σε δοκιμασία τα δημόσια οικονομικά. Και, τρίτον, στις συγκριτικές αναλύσεις για τα φορολογικά συστήματα των χωρών-μελών της ΕΕ που καταγράφουν ότι το πρόβλημα των εσόδων είναι στην ουσία πρόβλημα δευτερογενούς αναδιανομής του εισοδήματος υπέρ των επιχειρήσεων και των υψηλών εισοδημάτων.¹³

Μετά από την ανάδειξη της σημασίας των άμεσων φόρων στην εξέλιξη του δημόσιου χρέους (και για λόγους έκτασης του κειμένου) παραλείπουμε να εξετάσουμε άλλες συνιστώσες των δημοσίων εσόδων: τους έμμεσους φόρους (οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν μερικώς ως υποκατάστατο των μειώσεων των φορολογικών συντελεστών των επιχειρήσεων), τις εισφορές της κοινωνικής ασφάλισης (εδώ είναι σημαντική η εισφοροδιαφυγή τόσο από την καταβολή εισφορών από επιχειρήσεις όσο και λόγω της εκτεταμένης ανασφάλιστης εργασίας), τις μεταβιβάσεις κεφαλαίου από την ΕΕ στο πλαίσιο των προγραμμάτων σύγκλισης και τα λοιπά έσοδα που είναι στο μέσο επίπεδο της ΕΕ και της Ευρωζώνης.

Για να κατανοήσουμε πλήρως τον καθοριστικό ρόλο της υστέρησης των δημοσίων εσόδων, σε σχέση με τους αντίστοιχους μέσους ευρωπαϊκούς όρους, στο σχηματισμό του χρέους, έχει ενδιαφέρον να προσδιορίσουμε ποια θα ήταν η εξέλιξη του ελληνικού χρέους εάν μετά το 2000 τα έσοδα του ελληνικού δημοσίου ήταν όσο εκείνα της ΕΕ των 27 ή της ευρωζώνης των 12 ή έστω της Γερμανίας. Στο επόμενο διάγραμμα 17 δείχνουμε την πορεία του χρέους σύμφωνα με τις προηγούμενες υποθέσεις.¹⁴

¹¹ Βλ. <http://www.imf.org/external/np/vc/2010/121210.htm>.

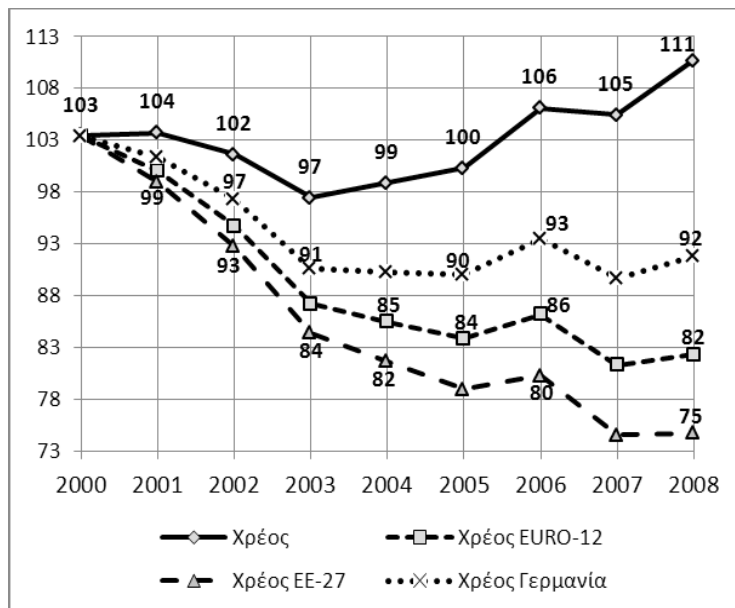
¹² Βλ. *OECD, Economic Surveys: Greece 2007*, σελ.46. Εκεί αναφέρεται, επίσης, ότι οι μειώσεις των φορολογικών συντελεστών των επιχειρήσεων οδηγούν σε αύξηση των έμμεσων φόρων (σελ. 46) ενώ γίνεται λόγος και για τη φοροδιαφυγή των μεγάλων εισοδημάτων (σελ. 53).

¹³ Οι φορολογικοί συντελεστές των επιχειρήσεων από 40% έχουν φτάσει στο 25% το 2007 (βλ. *Structures of the taxation systems in the European Union, 2006*, σ. 141, και *Taxation trends, 2008*, σ. 151. Βλ. http://ec.europa.eu/taxation.../taxation/gen.../tax_structures/structures2006.pdf, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-DU-07-001/EN/KS-DU-07-001-EN.PDF, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-DU-06-001/EN/KS-DU-06-001-EN.PDF). Το τεκμαρτό ποσοστό φορολογίας πάνω στο κεφάλαιο (implicit tax rate) είναι μακράν το χαμηλότερο στην Ευρώπη: κινείται γύρω από το 15% τη στιγμή που ο μέσος ευρωπαϊκός όρος είναι πάνω από 25% (βλ. *Structures of the taxation systems in the European Union, 2003*, σ. 121, και *Taxation trends, 2008*, σ. 93, και 2009, σ. 107). Η μείωση της φορολόγησης του κεφαλαίου μετά το 2000 είναι σημαντικότερη μετατρέποντας την ελληνική οικονομία σε ένα είδος φορολογικού παραδείσου. Μάλιστα, ο ΟΟΣΑ παρατηρεί ότι η μείωση κατά 11% μεταξύ 2000-2006 στους φορολογικούς συντελεστές των επιχειρήσεων ήταν από τις μεγαλύτερες μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ (*OECD, Tax Policy Studies*, no.16, 2007, σ. 20).

¹⁴ Προφανώς πρόκειται για ενδεικτική άσκηση – ένα αφηρημένο «παράδειγμα» – επειδή υποθέτουμε ένα διαφορετικό σύστημα δευτερογενούς αναδιανομής κρατώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς: δηλαδή βασίζουμε τα αποτελέσματά μας στην υπόθεση ότι δεν θα επηρεάζονταν οι δημόσιες δαπάνες και οι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης από μία τόσο εκτεταμένη αλλαγή της μορφής και των όρων της διευρυμένης αναπαραγωγής του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού (γεγονός που έτσι και αλλιώς προϋποθέτει άλλο ταξικό συσχετισμό δυνάμεων). Αυτή η παρατήρηση, ωστόσο, δεν συνδέεται με τη διαδεδομένη αντίληψη η οποία δεν μπορεί να στηριχτεί σε αξιόπιστες αναλύσεις, ότι η αύξηση των φορολογικών συντελεστών των επιχειρήσεων ή γενικότερα η αύξηση της πραγματικής φορολογικής επιβάρυνσης του πλούτου και των κερδών θα επέφερε πλήγμα στους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης. Η τάση μάλιστα ακόμα και τμημάτων της κυρίαρχης οικονομικής σκέψης είναι να αμφισβητεί το δεδομένο αυτό.

Διάγραμμα 17
Εναλλακτικά σενάρια για την εξέλιξη του ελληνικού δημόσιου χρέους
Πώς θα διαμορφωνόταν το χρέος αν από το 2001 είχαμε έσοδα (% ΑΕΠ) από τη φορολογία
εισοδήματος όσα στην Ευρωζώνη των 12, στην ΕΕ των 27 κρατών ή στη Γερμανία

Πηγή AMECO. Υπολογισμοί δικοί μας.

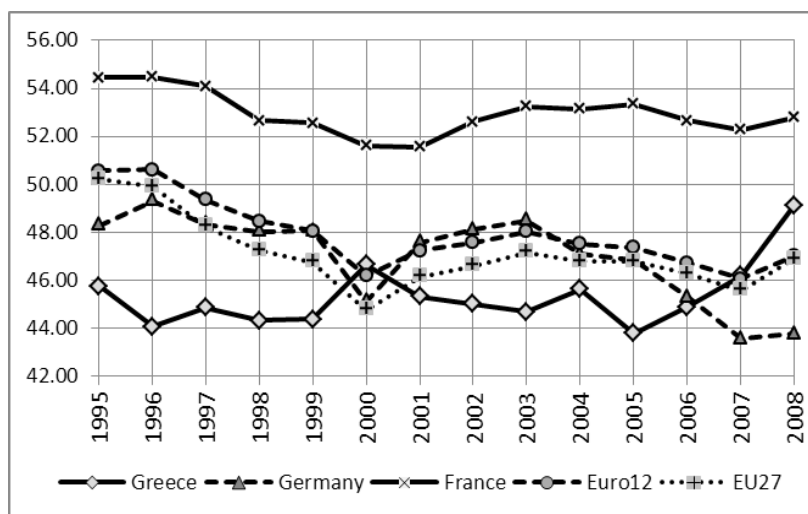
Αυτό το διάγραμμα παρουσιάζει με τον καλύτερο τρόπο τη σημασία που έχει η χαμηλή φορολόγηση του πλούτου, η φοροαπαλλαγή και (βέβαια) η φοροδιαφυγή στη διόγκωση του δημόσιου χρέους. Το χρέος και τα ελλείμματα με τα οποία «συνάντησε» η ελληνική οικονομία τις επιπτώσεις της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008, ήταν πολύ μεγαλύτερα από εκείνα που θα ίσχυαν εάν οι κυβερνήσεις της Ελλάδας δεν στήριζαν τη συλλογή φόρων στους μισθωτούς και τους συνταξιούχους, δεν διατηρούσαν ένα εκτεταμένο δίκτυο φοροαπαλλαγών και μείωσης των φορολογικών συντελεστών για τις επιχειρήσεις που επέδειξαν αξιοσημείωτη κερδοφορία (πάνω από τους μέσους ευρωπαϊκούς όρους, όπως είδαμε προηγουμένως), δεν επέτρεπαν και δεν διευκόλυναν τη φοροδιαφυγή μέσω offshore εταιριών και, τέλος, δεν παρέμεναν πιστές στη νεοφιλελεύθερη αντίληψη ότι πρέπει να μειωθεί ο δημόσιος τομέας και ότι ο καλύτερος τρόπος για να γίνει κάτι τέτοιο είναι να φορτωθεί το δημόσιο με ελλείμματα (στρατηγική συνταγή που έχει δοκιμαστεί με επιτυχία σε όλες τις χώρες του αναπτυγμένου καπιταλισμού).

3.4. Φταίνε οι δημόσιες δαπάνες για το μεγάλο δημόσιο χρέος;

Τελευταίο ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί είναι εάν υπάρχουν υπερβολικές δημόσιες δαπάνες που συνέβαλλαν από μόνες τους στη συσσώρευση δημόσιου χρέους. Το διάγραμμα που ακολουθεί και αναπαριστά τις δημόσιες δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ συγκριτικά με τους μέσους όρους της ευρωζώνης των 12 και της ΕΕ των 27 χωρών δείχνει ότι η απάντηση είναι κατηγορηματικά Όχι. Η κύρια αιτία του υψηλού δημόσιου χρέους – παρά τους σημαντικούς ρυθμούς ανάπτυξης και τη μείωση των επιτοκίων δανεισμού – δεν είναι οι υψηλές δαπάνες σε σχέση με τα έσοδα αλλά η υστέρηση των εσόδων σε σχέση με τις δαπάνες. Η διαπίστωση αυτή ισχύει ανεξάρτητα από το εάν υπήρχαν «σπατάλες» ή άλλοι παράγοντες οι οποίοι καθόρισαν και καθορίζουν την αναποτελεσματικότητα του «κρατικού μηχανισμού» και τη χρήση των δημοσίων δαπανών ως υπόστρωμα για τις δραστηριότητες του ιδιωτικού τομέα.

(είτε αφορά τις κατασκευές, είτε την υγεία και άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας).

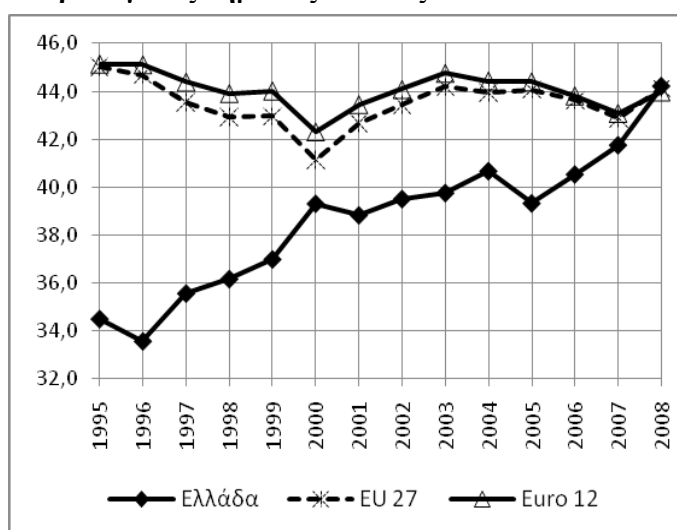
Διάγραμμα 18
Δημόσιες δαπάνες σε Ελλάδα και ΕΕ, 1995-2008

Πηγή: AMECO.

Όπως παρατηρούμε από το διάγραμμα, οι δημόσιες δαπάνες στην Ελλάδα είναι χαμηλότερες από το μέσο όρο της ΕΕ ή της Ευρωζώνης σχεδόν σε όλη την περίοδο που εξετάζουμε – αν και πολύ κοντά σε αυτούς τους μέσους όρους (οι διαφορές μετά το 2001 είναι της τάξης του 2% με 3%, ενώ μετά το 2008, πρώτο έτος της κρίσης, αυξάνονται λόγω ύφεσης). Φυσικά οι πρωτογενείς δαπάνες είναι σημαντικά χαμηλότερες των ευρωπαϊκών μέσων όρων, όπως φαίνεται από το διάγραμμα 19 (οι δαπάνες για τόκους ήταν υψηλότερες σε σχέση με άλλες χώρες της ευρωζώνης και της ΕΕ).

Διάγραμμα 19
Πρωτογενείς δημόσιες δαπάνες σε Ελλάδα και ΕΕ

Πηγή: AMECO.

Η αύξηση των πρωτογενών δημοσίων δαπανών από το 1995 μέχρι το 2000 δεν οφείλεται κατά κύριο λόγο ούτε στην αύξηση των κοινωνικών παροχών (συντάξεις,

κόστος ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης κλπ.) (οι δαπάνες για κοινωνικές παροχές αυξήθηκαν από 13,5% το 1995 σε 14,8% το 2000) ούτε και στην αύξηση των αμοιβών (οι αντίστοιχες δαπάνες κινήθηκαν από 10,1% το 1995 σε 10,5% το 2000). Οι δαπάνες για κοινωνικές παροχές και αμοιβές αυξάνουν ως ποσοστά του ΑΕΠ μόνο μετά το 2000 (για το διάστημα 2000-2007 οι αυξήσεις αυτές δεν είναι ιδιαίτερα σημαντικές: 3% και 1% αντίστοιχα). Εάν έχουν έτσι τα πράγματα, όμως, τότε πώς εξηγείται η «εμμονή» στην περικοπή των δημοσίων δαπανών ή η «δαιμονοποίηση» των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων; Χωρίς να μπορούμε σε ανάλυση αυτών των θεμάτων, ως έμμεση απάντηση για το δεύτερο ερώτημα παραθέτουμε ασχολίαστο ένα απόσπασμα από την απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβούλιου της 25ης Μαρτίου του 2011. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, πρέπει να ληφθεί:

μέριμνα ώστε οι μισθολογικές συμφωνίες στον δημόσιο τομέα να στηρίζουν τις προσπάθειες που καταβάλλονται στον ιδιωτικό τομέα ως προς την ανταγωνιστικότητα (λαμβάνομένης υπόψη της σημαντικής ψυχολογικής επίδρασης των μισθών του δημόσιου τομέα).¹⁵

Από την άλλη, για να απαντήσουμε στο πρώτο ερώτημα θα πρέπει να έχουμε στο μυαλό μας το λόγο για τον οποίο μπροστά στα πολιτικά και οικονομικά «δεδομένα», πλήθος διαμορφωτών πολιτικής και αναλυτών λειτουργούν ως «τυφλοί»: *δεν θέλουν να δουν ό,τι αυτά υποδηλώνουν επειδή βλέπουν μόνο ό,τι συμβαδίζει με την επιθυμία τους (η οποία συμβαδίζει με συγκεκριμένες ταξικές στρατηγικές και επιδιώξεις)*. Η ηγεμονία του νεοφιλελευθερισμού τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες καπιταλιστικές οικονομίες οργανώθηκε επάνω στην «υπόσχεση» για μικρά επιτόκια (εύκολη πρόσβαση σε δανεισμό), φτηνά προϊόντα, φτηνή εργασία, φοροαπαλλαγές για τις επιχειρήσεις και τους πλούσιους, οργάνωση φοροδιαφυγής, offshore εταιρίες κλπ. Η στρατηγική αυτή πάντα συνοδεύεται περίτεχνα με την «απειλή» της κατάρρευσης του δημόσιου τομέα (της «εσωτερικής» στάσης πληρωμών) ώστε οι όποιες κοινωνικές αντιστάσεις απέναντι στις ιδιωτικοποιήσεις της ασφάλισης, της υγείας, της παιδείας, της δημόσιας γης και άλλων δημόσιων αγαθών να μην έχουν το έδαφος να εκδηλωθούν.

Οι τρέχουσες πολιτικές που εξαγγέλλονται και οι υπόλοιπες δεσμεύσεις για νέες μελλοντικές μειώσεις των φορολογικών συντελεστών των επιχειρήσεων και των εισφορών που καταβάλλουν δείχνουν ότι παρά την κατάσταση που οδηγήθηκε το δημόσιο, οι κυβερνήσεις απλά αντιμετωπίζουν την «κρίση ως ευκαιρία», έτσι ώστε να γενικευτούν και να νομιμοποιηθούν περαιτέρω οι όροι που διαμόρφωσαν το πρόβλημα ως λύση του προβλήματος.

3.5. Οι προσαρμογές αποθεμάτων-ροών

Τελευταίος παράγοντας που συνέβαλε στη συσσώρευση του δημόσιου χρέους είναι οι προσαρμογές ροών-αποθεμάτων. Θα εξετάσουμε εν συντομία τη συμβολή τους.¹⁶ Οι προσαρμογές ροών-αποθεμάτων έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στη συσσώρευση του δημόσιου χρέους ειδικά για κάποια έτη. Σημειώσαμε ήδη, ότι κατά τα έτη 2000 και 2006 έγιναν προσαρμογές που αύξησαν το χρέος κατά 12,7% και 7,9% του ΑΕΠ αντίστοιχα.

Ωστόσο, η συζήτηση που προηγήθηκε δείχνει ότι και με αυτές τις υψηλές προσαρμογές, οι οποίες εν πολλοίς οφείλονται στις απαιτήσεις από τη συμμετοχή

¹⁵ Βλ. http://register.consilium.europa.eu/servlet/driver?lang=EL&fc=REGAISEL&typ=LastPublic&sr=25&md=400&ii_PUBLIC_DOC=%3E0&ssf=FT_DATE+DESC&dd_FT_DATE=&cmsid=641&srs=151&rc=170&nr=170&page=Detail, σ. 16.

¹⁶ Πιο αναλυτικά σχόλια για το τι ακριβώς είναι οι προσαρμογές ροών-αποθεμάτων μπορεί κανείς να βρει στο άρθρο των Λαπατσιώρα-Σωτηρόπουλου «Αριθμητική του δημόσιου χρέους...» στο παρόν τεύχος.

στην ευρωζώνη, μία πολιτική η οποία θα εστίαζε στους άμεσους φόρους των επιχειρήσεων και των υψηλών εισοδημάτων (χωρίς να αναφερθούμε στην εισφοροδιαφυγή που αφορά την κοινωνική ασφάλιση) θα μείωνε δραστικά το χρέος. Επομένως, παρόλο που οι προσαρμογές ροών-αποθεμάτων συνέβαλλαν ως ιδιαίτερος παράγοντας στη συσσώρευση του χρέους δεν αποτέλεσαν τον *καθοριστικό* παράγοντα ο οποίος ερμηνεύει τη δυναμική αυτής της συσσώρευσης. Με μία μεταφορά μπορούμε να σκεφτούμε το ρόλο τους ως εξής: Είναι ως εάν οι κυβερνήσεις να έβαζαν ένα στόχο σταθερότητας του χρέους γύρω από το 100%, με τάσεις ελαφράς μείωσης που προέρχονταν από τον «αυτόματο πιλότο» της διαφοράς των ισχυρών ρυθμών μεγέθυνσης και των χαμηλότερων επιτοκίων, χωρίς να διαταράσσουν τις κοινωνικές συμμαχίες που στήριζαν την ηγεμονία και την εμπέδωση του νεοφιλελευθερισμού στην ελληνική οικονομία και να έρχονταν αντιμέτωπες κατά διαστήματα με εξωτερικά σοκ που προκαλούσαν αυξήσεις στο ύψος του δημόσιου χρέους: Αναθεωρήσεις που αύξαναν είτε τις προσαρμογές ροών-αποθεμάτων είτε τα ελλείμματα, ανακόπτοντας την ελαφρά τάση μείωσης που προκαλούσε ο «αυτόματος πιλότος» της ανάπτυξης.

4. Επίλογος

Με βάση την ανάλυσή μας, καθοριστικός παράγοντας για τη συσσώρευση δημόσιου χρέους είναι η συνεχής υστέρηση των εσόδων σε σχέση με τις δαπάνες. Κατάσταση που δεν έχει να κάνει πρωτίστως με τη φοροδιαφυγή αλλά με τις φοροαπαλλαγές και με την νεοφιλελεύθερη αντίληψη, έμπρακτα ασκούμενη, ότι τα μεγάλα εισοδήματα και οι επιχειρήσεις πρέπει να πληρώνουν λιγότερους φόρους. Αυτή η αντίληψη δεν αποτελεί ελληνική ιδιαιτερότητα. Αποτελεί δομικό στοιχείο της νεοφιλελεύθερης πολιτικής παγκοσμίως, η οποία όμως ασκήθηκε στην Ελλάδα με μεγαλύτερη ένταση από αλλού.

Με άλλα λόγια, η σημερινή *οξυμένη* κρίση είναι αποτέλεσμα της *επιθετικής* στάσης του ελληνικού κεφαλαίου και των σύμμαχων στρωμάτων, ενώ σε διαφορετική περίπτωση η ελληνική οικονομία (με συγκριτικά χαμηλά επίπεδα ιδιωτικού χρέους και υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης οι οποίοι δεν εξαρτώνται και τόσο από τις εξαγωγές¹⁷) θα βρισκόταν σε πολύ καλύτερη θέση (ενδεχομένως η κρίση θα την επηρέαζε λιγότερο από οποιαδήποτε άλλη ευρωπαϊκή οικονομία).

Εάν κανείς δει τη δυναμική του δημόσιου χρέους, θα διαπιστώσει ότι οι περισσότερες χώρες βρίσκονται επίσης σε δυσμενή κατάσταση (αυτό ισχύει όχι μόνο για την ευρωζώνη αλλά συνολικά για τις περισσότερες χώρες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού). Χωρίς αμφιβολία, τα δημοσιονομικά προβλήματα της Ελλάδας, της Ιρλανδίας και της Πορτογαλίας αποτελούν ιδιαίτερες εξαιρέσεις (την ίδια στιγμή το μέλλον της Ισπανίας είναι εξίσου αβέβαιο ενώ «δύσκολη» είναι και η θέση της Ιταλίας). Εντούτοις, το βασικό πρόβλημα της ευρωζώνης δεν είναι το χρέος καθαυτό, αλλά το γεγονός ότι το χρηματοπιστωτικό σύστημα έχει «ολοκληρωθεί» σε τέτοιο βαθμό που είναι αδύνατο να υπάρξουν μονομερείς λύσεις χωρίς σημαντικό κόστος για τους εργαζόμενους.

Με άλλα λόγια, με δεδομένο το πλαίσιο λειτουργίας του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος, η μία όψη του προβλήματος είναι το ανερχόμενο δημόσιο χρέος, ενώ η άλλη, εξίσου σημαντική, είναι το «πληγωμένο» τραπεζικό σύστημα. Η αντίφαση αυτή είναι πολύ δύσκολο να επιλυθεί όσο διάστημα το τελευταίο παραμένει στη σημερινή ευάλωτη κατάσταση (ιδιαίτερα στις χώρες του «κέντρου») και οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις εμμένουν στη νεοφιλελεύθερη ατζέντα

¹⁷ Βλ. Γ. Μηλιός και Δ. Π. Σωτηρόπουλος (2011) *Ιμπεριαλισμός, Χρηματοπιστωτικές Αγορές, Κρίση*, Αθήνα: Νήσος.

που επιβάλλει την ύφεση και μεταφέρει το κόστος της όποιας διαχείρισης στις πλάτες των εργαζομένων.

Σε μία ιστορική συγκυρία με πολλές ομοιότητες με τη σημερινή, ο Πολάνι (Polanyi) επισήμανε ότι, όταν το φιλελεύθερο καπιταλιστικό μοντέλο οργάνωσης βρίσκεται σε κρίση, έχει την ανάγκη ενός είδους συντηρητικού (ή αυταρχικού) παρεμβατισμού ώστε να εξασφαλίσει την αναπαραγωγή του.¹⁸ Χωρίς να μπορούμε σε πολλές λεπτομέρειες, θα σημειώσουμε ότι σήμερα ζούμε σε μία τέτοια φάση. Τα κράτη και οι υπερεθνικοί μηχανισμοί δεν φαίνονται πια ως «αδύναμοι» παίκτες. Παρεμβαίνουν δραστικά σε μεγάλη κλίμακα, ώστε να αναζωογονήσουν τη δυναμική των αγορών και του χρηματοπιστωτικού συστήματος, οικοδομώντας μηχανισμούς και θεσμούς που συμπιέζουν ακόμα περισσότερο τα εργατικά εισοδήματα και τις δημόσιες παροχές και αναδομούν τους όρους εργασίας. Όπως θα παρατηρούσε και ο Πολάνι, πρόκειται για μία «πληγωμένη» ελεύθερη οικονομία υπό το καθεστώς ενός ισχυρά παρεμβατικού κράτους (σε συντηρητική κατεύθυνση). Παρεμβατικού με τέτοιο τρόπο ώστε η δεσπόζουσα παρουσία του να μην τροποποιήσει τις προϋποθέσεις του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος. Ο στόχος των σύγχρονων καπιταλιστικών στρατηγικών είναι να υποτάξουν τους όρους της εργασίας και της κοινωνικής αναπαραγωγής της στην απελευθερωμένη λειτουργία των αγορών και άρα στην κεφαλαιακή σχέση.

Οι αντιφάσεις, λοιπόν, που συσσωρεύονται από την οργάνωση του σύγχρονου καπιταλισμού ενισχύονται ακόμα περισσότερο από το γεγονός ότι, ενώ οι χώρες της ΕΕ (αλλά και συνολικότερα του αναπτυγμένου καπιταλισμού) διαθέτουν συνολικά τους μηχανισμούς ώστε να απαλύνουν εύκολα το βάρος των εργαζομένων και να προωθήσουν πολιτικές σε άλλη κατεύθυνση, επιμένουν στρατηγικά στη λογική του νεοφιλελευθερισμού. Εντούτοις, ο συντηρητικός κρατικός παρεμβατισμός δεν παύει να είναι παρεμβατισμός, κάνοντας σαφές ότι η επιδίωξη άλλων κατευθύνσεων για την αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων δεν είναι πλέον κάτι το αδύνατο.

Όπως προκύπτει από τα σχόλια των προηγούμενων ενοτήτων, η κυρίαρχη στρατηγική (ιδιαίτερα στη περίπτωση της ευρωζώνης) έχει δύο διακριτούς άξονες: (1) δημοσιονομική πειθαρχία ως μέσο για την προώθηση των ιδιωτικοποιήσεων και τη διεύρυνση/συνέχιση της φορολογικής ασυλίας του κεφαλαίου και (2) επιβολή εισοδηματικής «υποτίμησης» όπου και όταν η εσωτερική ζήτηση γίνεται υψηλή, απειλώντας την ανταγωνιστικότητα του κεφαλαίου.¹⁹ Και εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι *μια εθνική ανταγωνιστική στρατηγική που βασίζεται στην έξοδο από το ευρώ δεν αποτελεί τίποτα περισσότερο από μια ακραία εκδοχή εντός του παραπάνω πλαισίου (και επομένως, ένα δεύτερο σενάριο για τους ίδιους τους αστικούς σχεδιασμούς, εάν υπάρξουν σημαντικά εμπόδια στην υλοποίηση της σημερινής στρατηγικής)*. Το πραγματικό δίλημμα για τις δυνάμεις της εργασίας και τα κοινωνικά κινήματα δεν είναι η επιλογή εθνικού νομίσματος (ευρώ ή «νέα δραχμή») αλλά η ανατροπή ενός συστήματος που με κάθε μέσο και αφορμή επιδιώκει να επιβάλλει τις πιο ακραίες και επιθετικές επιδιώξεις του κεφαλαίου.

Όσοι είχαν την τραγική μοίρα να εγκλωβιστούν στους δίδυμους πύργους της Νέας Υόρκης μετά την πρόσκρουση των αεροπλάνων το 2001 έμειναν με δύο επιλογές: είτε να παραμείνουν στο φλεγόμενο και καταρρέον κτήριο είτε να πεδηξουν στο κενό. Το παράδειγμα αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για την περιγραφή της σημερινής κατάστασης των Ελλήνων εργαζομένων αλλά και των εργαζομένων στις άλλες χώρες της ευρωζώνης. Με μία όμως σημαντική διαφορά: ενώ οι εγκλωβισμένοι στους δίδυμους πύργους *πράγματι* δεν είχαν καμία εναλλακτική

¹⁸ K. Polanyi (2001) *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press (σσ. 231-244).

¹⁹ Για περισσότερα βλ. Μηλιός και Σωτηρόπουλος, όπ. π.

επιλογή πέρα από την καταστροφή, οι εργαζόμενοι μπορούν να διανοίξουν και μία τρίτη εναλλακτική λύση, πέρα από το δίλημμα «εσωτερική» ή νομισματική υποτίμηση. Με ποιον τρόπο; Αρνούμενοι να πειθαρχήσουν στο ζοφερό μέλλον που ήδη έχει σχεδιαστεί ερήμην τους!